

۸۴ تفاوت‌های شهر و روستا

۸۳ مقر و موقعیت

۸۶+ جهان در حال شهری شدن و افزایش شهرهای میلیونی

۸۵ سلسله مراتب و حوزه نفوذ سکونتگاه

۸۷ تغییر در روستانشینی و سکونتگاه‌های روستایی

آزمون تشخیصی مفاهیم کلیدی

بلندبوم بلندبوم

۸۳.۱ مقر را تعریف کنید.

۸۳.۲ منظور از موقعیت یک شهر و یا روستا چیست؟

۸۴ چه تعداد از عبارت‌های زیر درباره تفاوت‌های شهر و روستا درست است؟

- مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا امکانات رفاهی است.

- متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا ملاک جمعیتی است.

- در شهرها نوگرایی بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.

- خدمات و تسهیلات در روستاها کمتر و محدودتر است.

- در شهرها خانه‌ها و مغازه‌ها به هم فشرده‌ترند و فعالیت‌های متنوع در فضای گسترده متمرکز شده‌اند.

الف) ۳

ب) ۲

ج) ۱

د) ۴

۸۵ چه تعداد از گزاره‌های زیر نادرست است؟

- سکونتگاه‌ها از نظر تعداد جمعیت متفاوت‌اند و طیف وسیعی از روستاهای کوچک با کمتر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را در برمی‌گیرند.

- سلسله مراتب سکونتگاه‌ها رتبه‌بندی آنها بر حسب اهمیت است.

- سکونتگاه‌ها را براساس فعالیت اجتماعی و عملکرد طبقه‌بندی می‌کنند.

- معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است.

- در سلسله مراتب سکونتگاه‌ها، سکونتگاه‌هایی با کمترین میزان جمعیت بیشترین خدمات را ارائه می‌دهند.

الف) ۱

ب) ۲

ج) ۴

د) ۳

۸۶.۱ چه تعداد از عبارت‌های زیر درست است؟

- حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند دامنه نفوذ سکونتگاه می‌نامند.

- محدوده جغرافیایی که کالا و خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده جریان کالا و خدمات وجود دارد حوزه نفوذ سکونتگاه می‌گویند.

- حوزه نفوذ سکونتگاه‌ها براساس بزرگی و کوچکی آن سکونتگاه متفاوت است.

- بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا و خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند آستانه جمعیتی نفوذ نامیده می‌شود.

الف) ۱

ب) ۲

ج) ۳

د) ۴

۸۶.۲ چه تعداد از عبارت‌های زیر نادرست است؟

- منظور از اصطلاح شهرنشینی افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است.

- در سال ۱۹۹۰، ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروزه تعداد این شهرها به ۲۸ شهر رسیده است.

- سرعت گسترش شهرنشینی در آمریکای شمالی و اروپا بیشتر از سایر نواحی جهان است.

- یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان، افزایش شهرهای میلیونی است.

- در آسیا و آفریقا میزان رشد سالیانه شهرنشینی ۱/۵ درصد در سال است.

الف) ۲

ب) ۳

ج) ۱

د) ۴

۸۶.۳ چه تعداد از عبارت‌های زیر درست است؟

- مادر شهر (متروپل) بزرگترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا کل کشور است.

- کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهایی با بیش از یک میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود.

- به بخش‌های پیرامونی یک شهر حومه می‌گویند.

- مگالاپلیس‌ها در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند شهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل‌ونقل زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان شهرها پدید آمده‌اند.

- تمرکز مؤسسات مالی و پولی، تمرکز صنایع دانش‌بنیان و آمد و شد بین مادرشهرهای هم‌جوار از مهم‌ترین ویژگی‌های مگالاپلیس‌ها است.

الف) ۲

ب) ۱

ج) ۴

د) ۳

۸۶.۴ اشکال مختلف مگالاپلیس را بنویسید و مهم‌ترین مگالاپلیس‌های جهان را نام ببرید.

۸۷.۱ چه تعداد از گزاره‌های زیر نادرست است؟

- دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستانشین دارند.
- استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان از عوامل جاذبه در مهاجرت است.
- در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه یافته و صنعتی اروپا و آمریکای شمالی، به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد.
- شهرگرایی، روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.
- شهر و روستا با یکدیگر وابستگی و رابطه متقابل دارند و این روابط در زمان‌ها و مکان‌های مختلف متفاوت است.

الف) ۱ (ب) ۲ (ج) ۳ (د) ۴

۸۷.۲ چند گزاره زیر درست است؟

- یکی از عوامل مهم افزایش جمعیت شهری در ایران مهاجرت از روستا به شهر بوده است.
- تا سال ۱۳۳۵ دوره شهرنشینی کند و از سال ۱۳۳۵ دوره شهرنشینی سریع آغاز شده است.
- اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ در شهرها انجام گرفت.
- با مهاجرت گسترده مردم از سراسر کشور جمعیت تهران به شدت افزایش یافت و به مادرشهر تبدیل شد.
- رشد شهرهای بزرگ و کوچک و شهرک‌های اقماری در اطراف تهران، این شهر را به یک منطقه کلان شهری بزرگ تبدیل کرد.

الف) ۲ (ب) ۳ (ج) ۱ (د) ۴

پاسخ

۱. [۸۳.۱] صفحه ۲ کتاب درسی
۲. [۸۵] گزینه «ب»
۳. [۸۶.۳] گزینه «ج»
۴. [۸۷.۲] گزینه «د»
۵. [۸۳.۲] صفحه ۳ کتاب درسی
۶. [۸۶.۱] گزینه «الف»
۷. [۸۶.۴] صفحه ۱۴ کتاب درسی
۸. [۸۷.۱] گزینه «الف»
۹. [۸۶.۲] گزینه «ج»

[حداکثر زمان مطالعه: ۱۲۰ دقیقه] - زمان شما:

مفاهیم آموزشی

۸۳ مقر و موقعیت

● زمین به عنوان نخستین سکونتگاه انسان

شما در کدام شهر یا روستا زندگی می‌کنید؟ اگر از شما مکان دقیق شهر یا روستایتان را بپرسند چه می‌گویید؟ برای پاسخ به این سؤال شما باید نوع آب و هوا، پدیده‌های طبیعی محیط پیرامون آن ناحیه، منابع و معادن و صنایع پیرامون آن منطقه را ذکر کنید. به عنوان مثال شهر اصفهان را در نظر بگیرید این شهر در مرکز ایران واقع شده و دارای آب و هوای گرم و خشک است. از نظر طبیعی به دشت کویر در شرق و رشته‌کوه‌های زاگرس در غرب محدود می‌شود. اصفهان سومین شهر پرجمعیت ایران است. این شهر قطب تولید آهن، فولاد و صنایع دستی در ایران است.

سراغاز مطالعه و شناخت یک سکونتگاه روستایی و شهری **مقر** (مکان، جایگاه) و **موقعیت** آن است.

مقر: مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است. مقر هر روستا یا شهر، همچنین **هسته اولیه** آن را شامل می‌شود.

هسته اولیه: مکانی است که مردم برحسب نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است.

کلمه کلیدی: در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل طبیعی بیشترین نقش را داشته‌اند.

مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری سکونتگاه‌های اولیه	
عوامل طبیعی	عوامل انسانی
آب فراوان	عوامل سیاسی
آب و هوای ملایم	تصمیمات حکومتی
	دسترسی به راه‌های تجاری
خاک حاصلخیز جلگه‌ها	عوامل دفاعی و نظامی

در کشور ایران عواملی مانند؛ **دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها** از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرها بوده است.

موقعیت: وضعیت یک سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و جایگاه آن در سطح ناحیه است.

پدیده‌های پیرامون سکونتگاه‌ها شامل عوامل انسانی و طبیعی می‌شود که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره شده است.

عوامل طبیعی	عوامل انسانی
آب و هوا	روستاها و شهرهای اطراف آن
راه‌های ارتباطی	نقش‌های سیاسی و اداری
دسترسی به منابع معدنی	
ناهمواری‌ها	

کلمه امروزه اغلب سکونتگاه‌ها چندین نقش دارند و تمام این نقش‌ها را با هم ایفا می‌کنند به عنوان مثال تهران نقش‌های سیاسی، اداری، مذهبی، صنعتی، دانشگاهی و ... را با هم دارا است.

موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه یا نابودی و زوال آن نقش دارد.

موقعیت‌هایی که سبب زوال و نابودی یک شهر می‌شوند عبارت‌اند از:

۱- مجاورت یک سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل‌های فعال

۲- تغییرات محیط پیرامون مانند رویدادهای سیاسی (جنگ‌ها) و یا تغییرات آب و هوایی

موقعیت‌هایی که باعث ادامه حیات یا گسترش سکونتگاه‌ها می‌شوند عبارت‌اند از:

۱- دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی مانند خط آهن برای رونق تجارت

۲- جذب نیروی کار و توسعه صنایع شهر به علت نزدیک بودن شهر به روستاهای پرجمعیت مجاور و منابع معدنی

کلمه محل قرار گرفتن هر پدیده در سطح کره زمین، موقعیت جغرافیایی آن پدیده است که شامل موقعیت نسبی و یا موقعیت ریاضی است.

۸۴ تفاوت‌های شهر و روستا

● ملاک‌های تفاوت شهر و روستا:

۱- فعالیت اقتصادی

شهر: مردم بیشتر در بخش‌های صنعتی و خدماتی مشغول به کار هستند.

روستا: مردم در بخش کشاورزی، زراعت، دامداری، جنگل‌داری، صید و شکار فعالیت می‌کنند.

کلمه مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا **فعالیت اقتصادی** است.

۲- میزان جمعیت

متداول‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا **میزان جمعیت** است. یعنی جمعیت سکونتگاه باید به میزان معینی برسد و این میزان جمعیت در نواحی دنیا متفاوت است. در برخی کشورهای اروپایی جمعیت بیش از دو هزار نفر شهر محسوب می‌شود. اما در کشورهای مانند چین و هند در آسیا، روستاهایی با بیش از ۳۰/۰۰۰ نفر جمعیت وجود دارد. شهرها از روستاها پرجمعیت‌ترند.

۳- وسعت و فضای سکونت و فعالیت

شهرها: خانه‌ها و مغازه‌ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده‌ترند و فعالیت‌های متنوع در فضاهای محدودتری متمرکز شده‌اند.

روستا: فضاهای باز و چشم‌اندازهای طبیعی بیشتر و گسترده‌تراند.

۴- دسترسی به خدمات و تسهیلات

شهر: امکانات آموزشی، درمانی، مراکز خرید، حمل‌ونقل، خدمات بانکی، آب و برق و ... متنوع و گسترده است.

روستا: این خدمات و تسهیلات کمتر و محدودتر هستند.

۵- فرهنگ و مناسبات اجتماعی

شهر: نوگرایی بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.

روستا: به علت جمعیت کمتر، بیشتر افراد یکدیگر را می‌شناسند. روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آن‌ها بیشتر است.

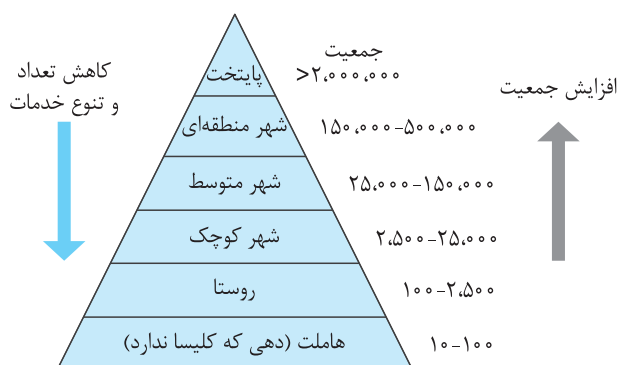
۸۵ سلسله مراتب و حوزه نفوذ سکونتگاه

سلسله مراتب سکونتگاه‌ها یعنی رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها براساس اهمیت.

سکونتگاه‌ها را براساس میزان **جمعیت** و **عملکرد** (خدماتی که ارائه می‌دهند) طبقه‌بندی می‌کنند.

سکونتگاه‌های کوچک خدمات **محدودتری** ارائه می‌دهند ولی در سکونتگاه‌های بزرگتر خدمات **بیشتر و متنوع‌تری** ارائه می‌شود.

شکل زیر یک نمونه رتبه‌بندی یا سلسله مراتب را در سکونتگاه‌های اروپا نشان می‌دهد. در ردیف‌های پایین، سکونتگاه‌هایی با جمعیت کم قرار می‌گیرند که خدمات کمتری نیز ارائه می‌دهند و در ردیف‌های بالایی جمعیت بیشتر می‌شود و خدمات متنوع‌تر و بیشتر می‌شود.

یک نمونه رتبه‌بندی یا سلسله مراتب سکونتگاه‌ها در اروپا

● حوزه نفوذ سکونتگاه‌ها

به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه که کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کان، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد. **حوزه نفوذ** سکونتگاه می‌گویند.

شهرهای کوچک حوزه نفوذ کم **وسعتی** دارند و فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات می‌دهند. اما شهرهای بزرگ حوزه نفوذ **بسیار گسترده‌ای** در سطح یک ناحیه یا کشور یا حتی جهان دارند مانند تهران.

حوزه نفوذ یک سکونتگاه از دو جنبه بررسی می‌شود:

۱- آستانه جمعیتی نفوذ یعنی **حداقل جمعیت** یک منطقه که تقاضای کالا و خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند.

۲- دامنه نفوذ یعنی **بیشترین مسافتی** که مردم منطقه برای دریافت کالا و خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.

● ۸۶ جهان در حال شهری شدن و افزایش شهرهای میلیونی

یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن بیستم و بیست و یکم، **افزایش شهر و شهرنشینی** در جهان است.

منظور از اصطلاح شهرنشینی افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور و یا ناحیه به روستاهای آن است.

سرعت گسترش شهرنشینی در **آسیا و آفریقا** بیشتر از سایر نواحی جهان است.

دلایل رشد شهرنشینی در کشورهای آسیایی و آفریقایی: ۱- صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها، ۲- رشد بخش خدمات، ۳- ورود این کشورها به تجارت جهانی، ۴- مهاجرت گسترده روستاییان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیشتر

● افزایش شهرهای میلیونی

یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان **افزایش شهرهای میلیونی** است.

در سال ۱۹۵۰ میلادی دو شهر لندن و نیویورک بیشتر از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند.

در سال ۱۹۹۰ ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروزه تعداد این شهرها به ۲۸ شهر رسیده است.

● تغییر الگوی مکانی

تغییر دیگر، تغییر الگوی مکانی شهرها با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان است. تا چند دهه پیش شهرهای میلیونی فقط در نیمکره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی روبه‌رو شده‌اند.

● از مادر شهر تا زنجیره کلان شهرها (مگالاپلیس)

مادر شهر (متروپل) بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا کشور است. مادرشهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و... است و از این جنبه‌ها بر سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد.

کلته به مادرشهر، **کلان شهر** نیز گفته می‌شود.

برای حداقل جمعیت مادر شهر، ارقام مختلفی را ذکر کرده‌اند و در این توافقی وجود ندارد.

برخی نیز معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود.

در ایران طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی، به مادر شهرهایی که بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته باشند کلان شهر گفته می‌شود. مانند تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و...

● گسترش حومه‌نشینی

به بخش‌های پیرامونی یک شهر **حومه** می‌گویند.

علل شکل‌گیری حومه‌های شهری: ۱- افزایش جمعیت شهرنشینی، ۲- گسترش حمل‌ونقل، ۳- گسترش وسایل ارتباطی

انواع حومه‌ها

- حومه‌های خوابگاهی
- حومه‌های صنعتی
- حومه‌های فقیرنشین
- حومه‌های مرفه‌نشین

● منطقه مادر شهر

با افزایش جمعیت مادر شهرها و گسترش حومه‌های آنها به تدریج منطقه مادر شهری به وجود می‌آید.

در پیرامون برخی از مادرشهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری پدید آمده‌اند.

● مگالاپلیس (منطقه ابرشهری)

در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادر شهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان شهرها پدید آمده‌اند که به آن‌ها **مگالاپلیس** گفته می‌شود.

در مگالاپلیس، حومه‌ها و شهرک‌های اقماری یک مادر شهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر پیوند می‌خورد.

کلته برخی، مگالاپلیس را منطقه **ابرشهری** نامیده‌اند.

مهم‌ترین ویژگی‌های مگالاپلیس: ۱- تمرکز و انبوهی جمعیت شهری، ۲- تمرکز مؤسسات مالی و پولی، ۳- تمرکز صنایع دانش بنیان، ۴- فراوانی آمد و شد بین مادرشهرهای همجوار با انواع وسایل حمل و نقل زمینی و هوایی

مگالاپلیس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی شکل خطی، کریدوری، خوشه‌ای و کپکشان‌ی پیدا کرده‌اند.

اولین مگالاپلیس‌های جهان

مگالاپلیس شمال شرق ایالات متحده آمریکا (از بوستن تا واشنگتن)

مگالاپلیس ژاپن (توکیو - یوکوهاما)

کته ~~~~~ کلان شهر توکیو با ناحیه مادر شهری پیرامون خود ۳۸ میلیون نفر جمعیت دارد و پرجمعیت‌ترین کلان شهر دنیا است.

۸۷ تغییر در روستانشینی و سکونتگاه‌های روستایی

با وجود فرایند شهری شدن و افزایش شهرنشینی در همه کشورهای جهان هنوز ۳/۴ (سه میلیارد و چهارصد میلیون نفر) از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. کشور چین و هند به تنهایی بیش از یک میلیارد نفر، روستانشین دارند. مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستانشینی و افزایش شهرنشینی «مهاجرت از روستاها به شهرها» است. عوامل بسیاری سبب این مهاجرت می‌شود که در زیر به آن‌ها اشاره شده است.

عوامل دافعه مهاجرت	عوامل جاذبه مهاجرت
کمبود زمین	فروشگاه‌ها
بازدهی کم محصول	بیمارستان‌ها
درآمد کم	دانشگاه‌ها
خشکسالی یا کم‌آبی	کارخانه‌ها
کمبود خدمات رفاهی، آموزشی و بهداشت	دستمزد بیشتر
استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان	اوقات فراغت

● مهاجرت در دوره صنعتی شدن

در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه یافته و صنعتی اروپا و آمریکای شمالی به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای، مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد.

در برخی از روستاها، شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند و در نتیجه آن، روستانشینی کاهش یافت.

با ورود کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین به دوره صنعتی شدن، مهاجرت‌های گسترده‌ای از روستا به شهر در این نواحی اتفاق افتاد، اما این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همراه نبود.

رشد شهرنشینی در این نواحی به سرعت رخ داد که با رشد صنعتی هماهنگ نبود و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم را برای ورود مهاجران روستایی نداشتند، در نتیجه مشکلات زیادی برای روستاها و شهرها به وجود آمد.

● تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

با بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون) نفوذ شهرها و «شهرگرایی» در روستاها افزایش یافت.

شهرگرایی: روند اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.

● عوامل تغییر روستاها و شهرگرایی

۱- تغییرات در چهره روستاها: با فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب، برق، راه‌سازی و استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی تغییرات قابل ملاحظه‌ای در چهره و کالبد روستاها نسبت به گذشته فراهم شده است.

۲- تغییر نقش و عملکرد برخی روستاها: در بیشتر روستاها فعالیت غالب، زراعت است. در برخی از روستاها این نقش و عملکرد تغییر کرده و علاوه بر زراعت، عملکردهای جدید مانند روستاهای گردشگری، صیادی و صنعتی به وجود آمده است.

● روابط شهر و روستا

این تصویر فرایند ارتباط متقابل روستا به شهر و بالعکس را نشان می‌دهد. براساس این شکل، روستا مواد اولیه و محصولات کشاورزی، نیروی کار ساده، خدمات فراغتی و صنایع دستی به شهر ارائه می‌کند و در ازای آن از شهر کالاهای کارخانه‌ای، نیروی انسانی ماهر، خدمات آموزشی، درمانی و رفاهی دریافت می‌کند.

از دیرباز شهر و روستا با یکدیگر وابستگی و روابط متقابل داشته‌اند اما نوع و چگونگی روابط شهر و روستا در زمان‌های

مختلف و در نواحی مختلف جهان، متفاوت بوده است. روابط شهر و روستا را از سه جنبه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌توان مطالعه کرد.

نظریه نابرابری میان شهر و روستا: طبق این نظریه، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله‌ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.

● تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران

در کشور ما نیز مانند سایر نواحی جهان تغییرات شهرنشینی و روستانشینی به وقوع پیوسته است. از سال ۱۳۳۵ روند کاهش جمعیت روستایی و افزایش جمعیت شهری در ایران رخ داده است و اکنون حدود ۷۵ درصد جمعیت در شهرها و ۳۰ درصد در روستاها زندگی می‌کنند.

● راه‌های افزایش جمعیت شهری

- ۱- افزایش طبیعی جمعیت شهرها یعنی رشد موالید (تولدها) نسبت به مرگ و میر
- ۲- مهاجرت روستاییان به شهرها
- ۳- افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آن‌ها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری

● ملاک تبدیل روستا به شهر

روستاهایی که جمعیت آن‌ها به حد معین مثلاً ۱۰ هزار نفر رسیده با موافقت وزارت کشور، شهر اعلام شده‌اند و در آن‌ها شهرداری تأسیس شده است.

● دوره شهرنشینی کند

تا سال ۱۳۳۵ مهاجرت از روستاها به شهرها به کندی صورت می‌گرفت و محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌داد. این دوره به دوره شهرنشینی کند معروف است.

● دوره شهرنشینی سریع

از سال ۱۳۳۵، به علت اختصاص بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه کارخانه‌ها و تجهیزات و زیرساخت‌ها به شهرها و انجام اصلاحات ارضی در روستاها از سال ۱۳۴۱ روند شهرنشینی در ایران سرعت گرفت و دوره شهرنشینی سریع آغاز شد.

اصلاحات ارضی	دلایل عدم موفقیت اصلاحات ارضی	نتیجه اصلاحات ارضی
تغییر مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان	تقسیم نادرست زمین حمایت نکردن دولت از کشاورزان واردات کالا از کشورهای خارجی	انهدام کشاورزی در ایران مهاجرت روستاییان به شهر

● تبدیل تهران به مادر شهر ملی

مهاجرت گسترده مردم از سراسر کشور به این شهر موجب افزایش جمعیت زیاد آن شد و رفته‌رفته فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد. به این ترتیب جمعیت تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر پرجمعیت ایران یعنی مشهد، بوده است.

● روند شهرنشینی در ایران پس از انقلاب

پس از انقلاب اسلامی نیز مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ ادامه یافت. تعداد زیادی از روستاهای پرجمعیت به شهر تبدیل یا در بافت شهرهای هم‌جوار ادغام شدند.

در این دوره علاوه بر تهران هفت شهر، مشهد، اصفهان، کرج، شیراز، تبریز، قم و اهواز با بیش از یک میلیون نفر جمعیت به کلان شهر تبدیل شدند، به علاوه رشد شهرهای بزرگ و کوچک و شهرک‌های اقماری در اطراف تهران، این شهر را به یک منطقه کلان شهری بزرگ تبدیل کرد. پیامدهای تبدیل روستا به شهر: ۱- تغییر در ساختار جمعیتی و جنسیتی (کمبود نیروی کار)، ۲- تغییر در ساختار اقتصادی کشور (کاهش محصولات کشاورزی و وابستگی به واردات)

نمرین‌های امتحانی

توجه: در آدرس منابع هر سؤال ص یعنی صفحه و کر یعنی کتاب درسی به طور مثال [فعالیت - ص ۱۲ کر]

(الف) درست یا نادرست بودن جملات زیر را با علامت (ص) یا (غ) مشخص کنید.

ص	غ
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
۱. هسته اولیه یک سکونتگاه، مقر و موقعیت آن را شامل می‌شود.
 ۲. مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستائینی و افزایش شهرنشینی مهاجرت روستاییان به شهرهاست.
 ۳. دامنه نفوذ یعنی بیشترین مسافتی که مردم برای دریافت خدمات از یک سکونتگاه طی می‌کنند.
 ۴. از عوامل ضعف و انهدام کشاورزی در زمان اصلاحات ارضی در ایران، حمایت دولت از کشاورزان است.

(ب) در جاهای خالی، عبارت مناسب را بنویسید.

۵. در روستاها فضاهای باز و چشم‌اندازهای طبیعی و است.
۶. مگالاپلیس شمال شرق ایالات متحده آمریکا از تا وسعت دارد.
۷. سکونتگاه‌ها را براساس و طبقه‌بندی می‌کنند.
۸. رویدادهای سیاسی و جنگ‌ها از عوامل زوال و نابودی یک شهر و سکونتگاه است.

[نهایی - شهریور ۹۸]

(ج) در جملات زیر عبارت صحیح را از داخل کمانک انتخاب کنید.

۹. در ایران به شهرهایی که بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته باشند (مگالاپلیس / کلان شهر) می‌گویند.
۱۰. حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند (دامنه نفوذ / آستانه جمعیتی نفوذ) نامیده می‌شود.
۱۱. مهاجرت از روستا به شهر در کشورهای توسعه یافته و صنعتی در (نیمه اول قرن بیستم / نیمه دوم قرن بیستم) رخ داد.
۱۲. دوره سریع شهرنشینی در ایران از سال (۱۳۳۵ / ۱۳۴۱) به بعد سرعت گرفت.
۱۳. گزینه مناسب را انتخاب کنید.

۱۳. تمرکز صنایع دانش بنیان از ویژگی‌های کدام شهرهای زیر است؟

- الف) کلان شهرها ب) مگالاپلیس ج) مادرشهرها د) متروپل

[نهایی - فرداد ۹۸]

۱۴. مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان کدام است؟

(الف) افزایش شهرهای میلیونی (ب) مگالاپلیس (ج) حومه‌نشینی (د) دامنه نفوذ

۱۵. کدام عبارت دلیل مناسبی برای جمله زیر است؟

(ا) امروزه نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها، افزایش یافته است.

(الف) گسترش مظاهر شهری (ب) بروز تحولات صنعتی (ج) دسترسی به خطوط ریلی (د) تغییر شیوه‌های زندگی

[نهایی - قارچ ۹۸ - با تغییر ۴ بار تکرار]

* ۱۶. به ترتیب مهم‌ترین و متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا کدام است؟

(الف) فعالیت اقتصادی - دسترسی به خدمات (ب) میزان جمعیت - فرهنگ و مناسبات اجتماعی

(ج) فعالیت اقتصادی - میزان جمعیت (د) دسترسی به خدمات - میزان جمعیت

[ه] با استفاده از کلمات داده شده، به سؤالات پاسخ دهید. (دو کلمه اضافه است)

(موقعیت - کلان شهر - انسانی - مقر - طبیعی - جهان شهر)

۱۷. به جایگاه یک سکونتگاه در سطح ناحیه می‌گویند:

[نهایی - شهریور ۹۸]

۱۸. مکان اصلی یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است:

* ۱۹. به برخی از شهرها به سبب نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی که حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند گفته می‌شود:

[نهایی - فرداد ۹۹ / ۲ بار تکرار]

* ۲۰. در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت این عامل بیشترین نقش را دارد:

[نهایی - قارچ ۹۹ - با اندکی تغییر ۲ بار تکرار]

[و] به سؤالات زیر پاسخ کوتاه دهید.

[نهایی - شهریور ۹۸ / ۲ بار تکرار]

* ۲۱. به بخش‌های پیرامونی یک شهر چه می‌گویند؟

۲۲. به نظر شما تبدیل شدن روستاها به شهر چه پیامدهایی دارد؟

۲۳. جمله زیر مربوط به کدام ملاک تفاوت شهر و روستا است؟

(در شهرها نوگرایی و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.)

[مشهر - مدرسه مصطفی نژاد ۱۴۰۰ - با اندکی تغییر]

۲۴. سلسله مراتب سکونتگاه‌ها را بر چه اساسی رتبه‌بندی می‌کنند؟

۲۵. تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان را چه می‌گویند؟

[ز] به سؤالات زیر پاسخ دهید.

[البرز - مدرسه فرزانه‌گان - ۹۹]

۲۶. در مورد مگالاپلیس‌ها به این سؤالات پاسخ دهید.

(الف) مگالاپلیس‌ها چگونه شکل می‌گیرند؟

(ب) اولین مگالاپلیس قاره آسیا را نام ببرید.

۲۷. منظور از دوره شهرنشینی کند در ایران چیست و به چه سال‌هایی گفته می‌شود؟

۲۸. عوامل شکل‌گیری هسته اولیه شهرها و روستاها در ایران را بنویسید.

۲۹. جمعیت شهری از چه راه‌هایی افزایش می‌یابد نام ببرید.

[نهایی - دی ۹۸]

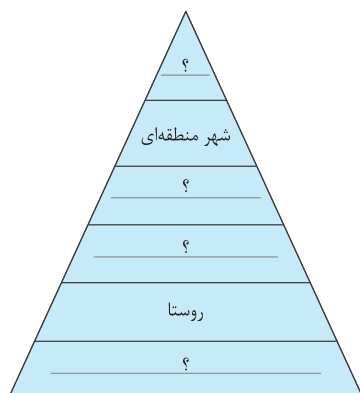
۳۰. چرا اصلاحات ارضی در ایران موفقیت‌آمیز نبود؟

[نهایی - شهریور ۹۹]

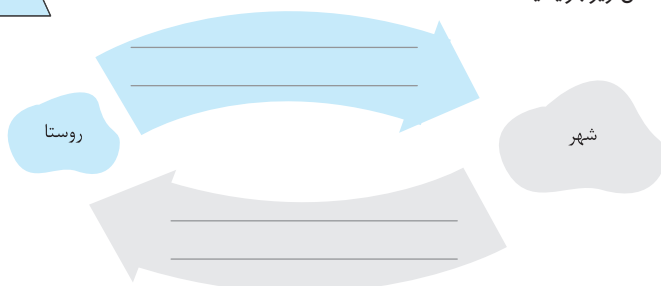
۳۱. تفاوت شهرگرایی با شهرنشینی را بنویسید.

۳۲. مهاجرت در کشورهای توسعه یافته را با مهاجرت در کشورهای آسیایی و آفریقایی مقایسه کنید.

۳۳. با توجه به سلسله مراتب سکونتگاه در اروپا هرم مقابل را کامل کنید.

۳۴. روابط نابرابر شهر و روستا را در شکل زیر بنویسید.

سؤال‌های ویژه امتحان برای کنکور

۳۵. سامانه اطلاعات جغرافیایی Gis چیست؟

۳۶. در چند دهه اخیر در شرق و جنوب شرقی آسیا شهر میلیونی و مگالاپلیس‌ها افزایش یافته است به نظر شما علت این افزایش چیست؟

۳۷. قابلیت‌های سامانه اطلاعات جغرافیایی Gis را بنویسید. (ذکر سه مورد کافی است.)

[نهایی - دی ۹۸ - با اندکی تغییر]

۳۸. به نظر شما با افزایش شهرهای میلیونی، منابع و محیط زیست تغییر می‌کنند؟ توضیح دهید.

۳۹. اصطلاح شهرنشینی و شهرگرایی را تعریف کنید.

۴۰. مهم‌ترین ملاک‌های تفاوت شهر و روستا را بنویسید و متداول‌ترین ملاک را مشخص کنید.

[دافل - ۹۹]

۴۱. همه عبارت‌ها، مفهوم درستی از «منطقه مادر شهری» را بیان می‌کنند، به جز:

(۱) به تدریج و با گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی، به وجود آمده است.

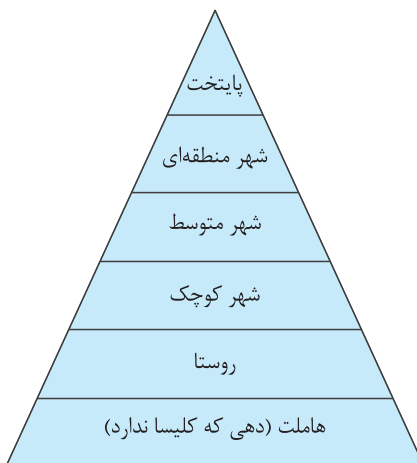
(۲) با افزایش جمعیت مادرشهرها و گسترش حومه‌های پیرامونی، به وجود می‌آید.

(۳) با مهاجرت گسترده مردم از نقاط مختلف یک کشور به مادرشهر ملی، به وجود می‌آید.

(۴) از کنار هم قرار گرفتن چندین حومه، شهرک اقماری و حداقل یک مادرشهر، به وجود آمده است.

۴۲. با توجه به تصویر زیر که یک نمونه از سلسله مراتب سکونتگاه‌های اروپا را نشان می‌دهد، ارتباط «تعدد و تنوع خدمات» با «میزان جمعیت» چگونه است.

[فارج - ۱۴۰۰]

(۱) غیر مستقیم است و هر دو با رسیدن به سمت قاعده هرم تغییر می‌کنند.

(۲) مستقیم است و همزمان با رسیدن به سمت قاعده هرم افزایش می‌یابند.

(۳) مستقیم است و هر دو با رسیدن به سمت رأس هرم، افزایش می‌یابند.

(۴) غیرمستقیم است و هر دو با رسیدن به سمت رأس هرم تغییر می‌کنند.

[فارج ۱۴۰۰]

۴۳. کدام عبارت درست است؟

(۱) همه پایتخت‌ها در سطح جهان، مادرشهر هستند.

(۲) مادرشهرها بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت دارند.

(۳) مادرشهرها در رأس هرم سلسله مراتب سکونتگاهی قرار دارند.

(۴) مادرشهرها بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر در یک ناحیه یا استان هستند.

[فارج ۹۹]

۴۴. تمام عبارت‌ها مفهوم نادرستی از «متروپل» را بیان می‌کنند به جز:

(۱) از نظر جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد، با محدوده جغرافیایی پیرامون خود ارتباط دارد.

(۲) براساس رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها، در ردیف‌های میانی هرم قرار دارد و خدمات متنوعی ارائه می‌کند.

(۳) ساکنین آن مسافت زیادی را برای دریافت خدمات طی می‌کنند، به همین دلیل فاقد آستانه نفوذ است.

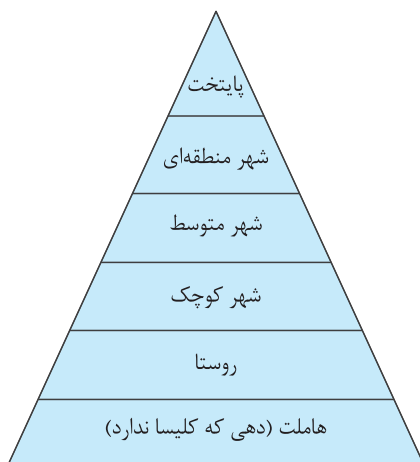
(۴) بزرگ‌ترین و مهمترین شهر در یک کشور است که پایتخت نامیده می‌شود و بر سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد.

سؤال تمرین	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰
کد مفاهیم کلیدی	۸۳	۸۶	۸۵	۸۷	۸۴	۸۶	۸۵	۸۳	۸۶	۸۵	۸۷	۸۷	۸۶	۸۶	۸۷	۸۴	۸۳	۸۳	۸۳	۸۶	۸۶	۸۷	۸۴	۸۵	۸۷	۸۶	۸۷	۸۳	۸۷	۸۷

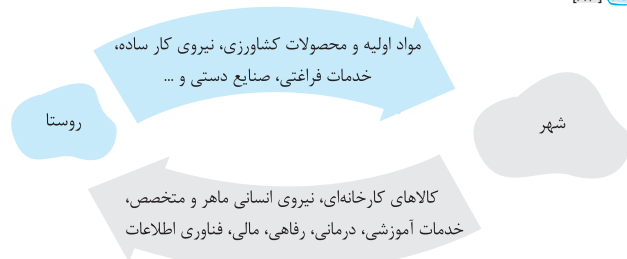
سؤال تمرین	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴
کد مفاهیم کلیدی	۸۷	۸۷	۸۵	۸۷	۹۲	۸۶	۹۲	۸۶	۸۷ و ۸۶	۸۴	۸۶	۸۵	۸۶	۸۶

۳۲ [۸۷] در کشورهای توسعه یافته و صنعتی اروپا، به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد. این مهاجرت‌ها طولانی مدت و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است. اما در کشورهای آسیایی و آفریقایی مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبود و طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند.

۳۳ [۸۵]

۳۴ [۸۷]

۳۵ [۹۲] مجموعه‌ای از سخت‌افزارها (رایانه، موس، چاپگر و ...) و نرم‌افزارهای رایانه‌ای که امکان جمع‌آوری، ذخیره، پردازش و تجزیه و تحلیل اطلاعات و نمایش اشکال مختلف داده‌ها و اطلاعات جغرافیایی را فراهم می‌آورد.

۳۶ [۸۶] کشورهای شرق و جنوب شرقی آسیا، سال‌هاست روند صنعتی شدن را طی می‌کنند، بنابراین افزایش جمعیت شهرها و پدید آمدن شهرهایی با بیش از ده میلیون نفر جمعیت به دلیل افزایش امکانات صنعتی و رفاهی در این شهرهاست.

۳۷ [۹۲] ۱- طبقه‌بندی و ترکیب داده‌ها براساس اهداف مطالعه و نوع ویژگی‌های مورد نظر، ۲- دسته‌بندی و برقراری ارتباط منطقی و ریاضی بین انواع اطلاعات، ۳- امکان به روز کردن اطلاعات در همه بخش‌ها، ۴- امکان مکان‌یابی، ۵- توانایی انجام محاسبات آماری و ریاضی

۳۸ [۸۶] افزایش بیش اندازه شهرهای میلیونی موجب افزایش میزان استفاده از منابع طبیعی می‌شود و ممکن است به محیط زیست آسیب بزند. تأمین نیازهای جمعیت شهری مانند آب آشامیدنی سالم، فضای سبز، سیستم حمل و نقل، تأمین مسکن و ... هر کدام می‌تواند مشکلات زیست محیطی فراوانی از جمله آلودگی هوا، آلودگی صوتی، کمبود منابع آب و برق، تغییر کاربری زمین و فرسایش خاک، ترافیک، فاضلاب‌های خانگی و صنعتی و ... را به وجود بیاورد.

۱ [۸۳] غ؛ مقر هر روستا یا شهر، هسته اولیه آن را شامل می‌شود.

۲ [۸۶] ص

۳ [۸۵] ص

۴ [۸۷] غ؛ عدم حمایت دولت از کشاورزان از عوامل انهدام کشاورزی در ایران است.

۵ [۸۴] بیشتر و گسترده‌تر

۶ [۸۶] بوستن - واشنگتن

۷ [۸۵] میزان جمعیت - عملکرد

۸ [۸۳] انسانی

۹ [۸۶] کلان شهر

۱۰ [۸۵] آستانه جمعیتی نفوذ

۱۱ [۸۷] نیمه اول قرن بیستم

۱۲ [۸۷] ۱۳۳۵

۱۳ [۸۶] گزینه «ب»

۱۴ [۸۶] گزینه «الف»

۱۵ [۸۷] گزینه «ب»

۱۶ [۸۴] گزینه «ج»

۱۷ [۸۳] موقعیت

۱۸ [۸۳] مقر

۱۹ [۸۶] جهان شهر

۲۰ [۸۶] طبیعی

۲۱ [۸۶] حومه

۲۲ [۸۷] تغییر در ساختار جمعیتی، جنسیتی و اقتصادی کشور

۲۳ [۸۴] فرهنگ و مناسبات اجتماعی

۲۴ [۸۵] برحسب اهمیت

۲۵ [۸۷] اصلاحات ارضی

۲۶ [۸۶] الف) در برخی از بخش‌های جهان در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل‌ونقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید آمده‌اند که مگالاپلیس نامیده می‌شوند.

ب) مگالاپلیس ژاپن (توکیو - یوکوهاما)

۲۷ [۸۷] تا سال ۱۳۳۵ مهاجرت از روستاها به شهرها به کندی صورت می‌گرفت و محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌داد که این دوره به دوره شهرنشینی کند معروف است.

۲۸ [۸۳] دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در

تقاطع راه‌ها

۲۹ [۸۷] ۱- افزایش طبیعی جمعیت شهرها (یعنی رشد موالید (تولدها))

نسبت به مرگ و میر، ۲- مهاجرت روستاییان به شهرها، ۳- افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آن‌ها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری

۳۰ [۸۷] تقسیم نادرست زمین - عدم حمایت دولت از کشاورزان - توجه به

صنایع مونتاژ - واردات کالا از کشورهای خارجی

۳۱ [۸۷] شهرنشینی، افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه

به روستاهای آن است اما شهرگرایی، روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار، ارزش‌ها و مظاهر شهر در روستاها و بین روستاییان رواج می‌یابد.

● پاسخ سؤال‌های ویژه امتحان برای کنکور

۳۹ [۸۶] و [۸۷]..... شهرنشینی افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است و شهرگرایی، روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.

۴۰ [۸۴]..... ۱- فعالیت اقتصادی، ۲- میزان جمعیت، ۳- وسعت و فضای سکونت و فعالیت، ۴- دسترسی به خدمات و تسهیلات، ۵- فرهنگ و مناسبات اجتماعی. متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا، میزان جمعیت است.

۴۱ [۸۶]..... گزینه «۳»؛ این گزینه روند شکل‌گیری مادرشهر ملی را بیان می‌کند. ۴۲ [۸۵]..... گزینه «۳»؛ سکونتگاه‌های کوچک یا کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می‌دهند اما در سکونتگاه‌های بزرگ‌تر، تعدد و تنوع خدمات بسیار زیاد است.

۴۳ [۸۶]..... گزینه «۱»

بررسی عبارت‌ها:

گزینه «۲»؛ کلان شهرها بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت دارند.

گزینه «۳»؛ پایتخت در رأس هرم سلسله مراتب سکونتگاهی قرار دارند.

گزینه «۴»؛ مادر شهرها بزرگترین و پرجمعیت‌ترین شهر ناحیه هستند.

۴۴ [۸۶]..... گزینه «۱»

بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه «۲»؛ براساس رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها در شهرها جمعیت زیادی دارند و خدمات متنوع ارائه می‌دهند.

گزینه «۳»؛ ساکنین مادرشهرها برای دریافت خدمات، مسافت زیادی را طی نمی‌کنند.

گزینه «۴»؛ مادر شهرها لزوماً پایتخت یک کشور نیست و در یک کشور ممکن است مادرشهرهای متعدد وجود داشته باشد.

یادداشت